

KRÓNIKA

TÓTH DOMINIK

BESZÁMOLÓ A „FILMRE VITT TÖRTÉNELEM” CÍMŰ KONFERENCIÁRÓL

(Magyarságkutató Intézet, 2023. december 5.)

Történészek, muzeológusok, valamint hagyományörzők/történelmi újrajátszók gyűltek össze 2023. december 5-én a Magyarságkutató Intézetben abból a célból, hogy a történelmi filmmel mint műfajjal kapcsolatos szakértői véleményüket és tapasztalataikat megosszák egymással és a jelenlévő közönséggel. Az alábbiakban a Kedves Olvasó ízeletét kaphat az egyes előadások tartalmából.

A konferenciát Balogh Andrea Johanna, a Magyarságkutató Intézet (a továbbiakban: MKI) tájékoztatási és kommunikációs főigazgató-helyettese nyitotta meg, majd átadta a szót Kásler Miklósnak. Az intézet főigazgatója kifejezte örömét, hogy a konferencia létrejött, és hangsúlyozta a történelmi filmek nagyközönségre gyakorolt véleményformáló hatását, ezáltal a műfaj fontosságát. A köszöntőket B. Szabó János, a MKI Történelmi Kutatóközpontjának igazgatója zárta, egyúttal összegezte az aznapi konferencia célját és a történész szakma egyöntetű véleményét: üdvös lenne, ha a filmkészítők komolyan vennék a szakemberek véleményét.

Határterületek: történelmi film, történelmi kalandfilm, ismeretterjesztő film című előadásában Paár Ádám (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a továbbiakban: PPKE) lényegében megfogalmazta a történelmi tárgyú mozgóképes alkotások szakmai kereteit.¹ Felvezetésként megemlékezett idősebb Alexandre Dumas francia író halálának 153. évfordulójáról (meghalt: 1870. december 5.), aki regényeivel a francia történelem népszerűsítéséért legtöbbet tevő szerzők közé tartozik. Ezután a történész bemutatta a történelmi témájú alkotások műfaji kereteit, rámutatva az egyes kategóriák közötti különbségekre. Példaként egyebek mellett a *történelmi film* és a *történelmi kalandfilm* alzsánereit hozta fel, hangsúlyozva, hogy utóbbi jóval kifinomultabb műfaj.

A következő előadó Kanász Viktor (MKI) volt, aki *Egri csillagok – történelmi háttér előtt* című előadásában Gárdonyi Géza történelmi regényének filmadaptációját tette vizsgálatá tárgyává. A hallgatóság megtudhatta, hogy a Nemeskürty István irodalomtörténész szakértelme mellett készült film cselekménye több változtatást is tartalmazott

¹ Bővebben lásd *Paár Ádám: A kosztümös film történész szemmel*. Budapest, 2022.

mind a könyvhöz, mind pedig a valósághoz képest. A regényben például egyáltalán nem szerepel Dobó Istvánnak jelentéstétel céljából tett római zarándokútja.

Két olyan eleme volt a filmnek – hangsúlyozta a szakember –, amelyet a korabeli kritikák sem szerettek. Az egyik a „nemtörődöm” Ferdinánd-kép, a másik pedig a pápai udvarnak a magyarországi végvidékhez való hanyag hozzáállása. Az előadó kiemelte, hogy a királyt a Németalföldön viselt háború kötötte le, ezért nem tudott személyesen részt venni a magyarországi harcokban. Utóbbi kapcsán pedig az igazság a filmben láthatóval szemben az, hogy a pápai nunciusok jelentéseinek köszönhetően a Szentszék igenis jól ismerte az itteni katonai helyzetet, azon belül pedig Eger jelentőségével is tökéletesen tisztában voltak. 1552-ben például jelentéseiben értőn követte nyomon az eseményeket az I. Ferdinánd udvarában tevékenykedő pápai nuncius, Girolamo Martinengo.

Az előadások sora egy másik – a konferencia idején nagyon friss – török kori alkotás értékelésével folytatódott. Illik Péter (MKI) *A tündéri narratíva. A Tündérkert és a szaktörténetírás narratívái* cím alatt a 17. századi Erdélyről szóló tévéfilmsorozatot járta körül. Előljáróban leszögezte, hogy a történelmi film műfajában az 1960–70-es években beköszöntött az objektivitás alkonya. Innentől kezdve az alkotók inkább értelmezési módokat vittek a vászonra, amely tendencia hazai viszonylatban is tetten érhető. Erdély helyzete kapcsán még mindig tartja magát a két végletes (kizárólagosan pozitív nézőpont a negatív ellenében) értelmezési mód. A pozitív megközelítés alapján a Fejedelemség az önálló magyar államiság megtestesítője, míg a negatív szerint a törökök szálláscsinálója. A sorozat epizódjaiban is felfedezhető mindez, hiszen a *Tündérkert* egyértelműen az első értelmezés mellett foglal állást. A végletesség, illetve a szubjektív ábrázolásmód megjelenik az igencsak felnagyított szász–magyar „nemzeti” konfliktusban, a „jóságos boszorkányként” ábrázolt Báthory Erzsébet karakterében és Báthory Gábor fejedelem eltűnt „nőfaló” ábrázolásában egyaránt.

Zay Orsolya (Dobó István Vármúzeum, Eger) tartotta meg a délelőtti második szekció első előadását *Török kori anyagi kultúra az Egri Csillagoktól a Tündérkertig* címmel. A szakember leszögezte, hogy a török kor a magyar filmvászonon régóta jelen van, és az ilyen tárgyú alkotások kezdettől fogva többféle elvárással szembesülnek. Merőben mást értenek ugyanis például a *kor hangulatának átadásán* a történészek, a laikusok, és megint mást a történelmi újrarázó csoportok tagjai.

Az előadónak köszönhetően a jelenlévők alapos elemzést hallhattak a *Tündérkert*-ben látható nemesi női ruha-, haj-, valamint ékszerviseletekről. A szakember méltatta annak többségében helyes megjelenítését (az egyik kivétel a leengedett hajviselet), valamint a film készítőinek azon szándékát, hogy reflektálni kívántak mai társadalmi kérdésekre, mint például a nők helyzetére. Megjegyezte ugyanakkor azt is, hogy nem mindegy, hogy ez hogyan történik. Létező jelenség példának okáért a korban az *erős női karakter*, ám nem úgy, ahogy az a képernyőn látható.

Hermann Róbert (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, a továbbiakban: HIM) *A 80 huszár történelmi háttere* című előadásának középpontjában Sára Sándor rendező alkotása

állt. A szakember a *80 huszárt* az egyik, ha nem a legjobb magyar történelmi filmként jellemezte, amelynek forgatókönyve maga is irodalmi alkotásként kezelhető. (A forgatókönyvet Csoóri Sándor, Kossuth- és József Attila-díjas író jegyezte.) Sára filmje mind a díszletet és a kosztümöket, mind pedig a történetvezetést illetően igen hiteles alkotás az 1848–49-es forradalom és szabadságharcról annak ellenére, hogy a Lenkey-huszárszázad történetébe a rendező több más valóban megtörtént szökést is beleszótt. A filmmel szemben negatívumként többször felhozott pesszimista hangulatot és ábrázolási módot a korszak jeles történésze azzal védte meg, hogy a vásznon látható negatív világlátás igen közel áll a történelmi valósághoz – szemben például a *Feltámadott a tenger* (1953) című film optimizmusával.

Kedves Gyula (Nemzeti Közszerkeleti Egyetem) *Katonai viselet és tárgykultúra a 80 huszárbn* című előadásában ugyancsak Sára Sándor filmjét állította a közép-pontba. Az alkotáson keresztül megfogalmazott néhány olyan észrevétel/kritikát is, amelyek végső soron a konferencia elején elhangzott kívánságra rímelnek: üdvös lenne, ha a filmkészítők odafigyelnének a történész-szakértőkre. Az előadó megjegyezte, hogy a kosztümös filmek készítése során sokszor nem *fel*-, hanem *kihasználják* a szakmát és a szakembereket. A díszletre gyakran sajnálják a pénzt és az időt, a rendezői elképzelés is rendre erősebb a történelmi hűségénél, pedig az effajta művészi kiteljesedésre – hangsúlyozta a szakértő – a történelmi film mint műfaj alkalmatlan. A *80 huszár* e tekintetben is követendő példa: a forgatást megelőzően hosszán foglalkoztak a lovak trenírozásával, a színészek és lovak összeszoktatásával. A film sikerének titka az előadó meglátása szerint abban is keresendő, hogy a rendező kellő önmérsékletet tanúsított.

Előfordul, hogy egy történelmi szereplő tettei, érdemei ellenére alkalmatlan arra, hogy filmes főhőst faragjanak belőle. Lázár Balázs (HIM) *A történelmi Hadik* című előadásában a fiktív és a valós Hadik András közötti különbségeket vizsgálta. A szakember mondandóját azzal indította, hogy Hadik története több mint alkalmas arra, hogy filmvászonra vigyék – bürokrata alkat volt, sokat és jól írt, így életének apróbb részletei is ismertek. Másfelől viszont törő metszett magyar hőst faragni belőle nem egyszerű feladat. A főhős felé mindenkor elvárás ugyanis, hogy amikor épp nincs nyeregben, akkor mulatozzon és a nők kegyeit keresse, ám Hadikra ez egyáltalán nem volt jellemző. Ezért volt szükség a *Hadik* című filmben egy másik „beleváló” karakterre a későbbi császári generális, Gvadányi József személyében. Hasonló okok vezettek jó néhány fiktív mozzanat megalkotásához, mint amilyen a szász gyalogsággal való konfliktus, vagy a tüzemester megszökötése. Hadik András ugyanis annyira alaposan megtervezte a hadműveletet, hogy a Berlinbe tartó úton nem történt olyan említésre méltó esemény, amely a filmvásznon megjelenítve a nézőket lekötne.

Kalpag és kalap – a 18. századi katonai viselet a filmvásznon címmel tartotta meg előadását Ságvári György (a HIM nyugalmazott munkatársa). A viselettörténelmi elemzés tárgya a *Hadik* című filmben látott egyenruhák, illetve azok megjelenítése volt. A szerző egyebek mellett kitért arra, hogy Hadik András karakterének ezredesi egyenruhát

kellett volna viselnie, ám a látott kosztüm nem az volt. Hordhatott volna tábornoki egyenruhát is, amire rendfokozata és ezredtulajdonosi mivolta is feljogosította volna, de ez az uniformis sem volt látható, ami nehezen érthető.

A harmadik szekció nyitóelőadását Kovács P. Attila (PPKE) tartotta meg *Szlávok (és avarok)* címmel. A szakember gondolatmenetét azzal indította, hogy az elmúlt években reneszánszát éli az északi mitológia, amelynek jegyében olyan alkotások készültek el, mint a *The Northman (Az Északi)* vagy a *Vikings (Vikingek)*. Az efféle filmek szereplőit azonban ritkán választják Észak-Európán kívülről, és ha mégis, az alkotók akkor is jellemzően a Brit-szigetek irányába mozdulnak el. Éppen ezért számít érdekes színpontnak a *Slovania (Szlávok)* című 12 részes minisorozat, amely a 7. századi Kárpát-medencében játszódik, és amelynek a cselekménye az ún. *Fredegar-krónikában* felbukkanó Samo karaktere köré szövődik.

Az előadó kifejtette, hogy a film készítői kreatívan és jól töltötték ki a korszak tárgyi kultúrájával kapcsolatos ismereteink fehér foltjait. Jó példák erre a települések közepén álló istenszobrok, valamint a morva női viseletek megjelenése. Hozzátette: a cselekmény egy pontján felbukkanó avar kagán ábrázolása is rendben van, inkább a vágófegyverek jelentik az ábrázolt tárgyi kultúra gyenge pontját.

A következő előadást Tóth Dominik (HIM) tartotta, és a szomszédos országok filmtermésének egy friss darabját mutatta be *Egy cseh nemzeti hős „újrátöltve” – Jan Žižka* címmel. Az előadásból kiderült, hogy a készítők nagyon ügyesen választották meg a film cselekményének időpontját. A huszita felkelők legikonikusabb katonai vezetőjének, Jan Žižkának egy olyan életszakaszában játszódik ugyanis a történet, amelyről igen keveset tudni, ami tág teret adott az írói szabadságnak. A történész elmondta, hogy bár a történeti hűségből nagyon sok mindent feláldoztak a szórakoztatás oltárán, tudatosan meghagyták azokat a motívumokat, amelyek a cseh történeti köztudatban a huszita háborúhoz kötődnek, úgy mint: Žižka vaksága, a huszita felkelők, a csépha-daró alkalmazása és a husziták harci szekérének bemutatása.

Tenkes kapitánya – Kurucok és labancok a Dél-Dunántúlon címmel járta körül Mészáros Kálmán (HIM) az 1964-ben bemutatott népszerű magyar történelmi filmsorozatot. Mint az előadásból kiderült, a széria nem volt előzmények nélküli; a *Rákóczi hadnagya* című 1954-es film több tekintetben is a sorozat előfutáraként kezelhető. Az előadó rámutatott, hogy a *Tenkes kapitánya* egyfajta Robin Hood-történetként is értelmezhető, lévén több párhuzamot is felfedezhet a néző: Siklós Nottinghamnak, Eke Máté Robin Hoodnak, a Tenkes hegy pedig Sherwood királyi erdejének feleltethető meg.

A szakember méltatta a film számos erényét, kiemelve a kuruc kornak, Siklós várának vagy épp Károlyi Sándornak a megjelenítését. Másfelől – mint arra a történész rámutatott – gerilla hadviselés a kuruc-korban létezett ugyan, de nem ebben a térségben

és nem ezekben az években. Példaként hozható fel a betyár Juraj/Juro Jánošík egykori tevékenysége.²

Alexandre Dumas regényeinek filmadaptációit járta körül B. Szabó János (MKI) a *Három testőr – A pletykáktól a nagybetűs történelemig* című előadásában. Előljáróban a történész megjegyezte, hogy Dumas-nak bizonyos tekintetben nem volt könnyű dolga, hiszen a 19. század nagyregényeinél a közönség elvárta, hogy a szerző pontos legyen és jól használja fel a meglévő forrásokat. Még akkor is, ha a történet bonyodalalmát egy korabeli pletyka ihlette – ahogy a *Három testőr* esetében.

Az előadó rámutatott, hogy a történetnek mostanra tucatnyi filmes adaptációja létezik, lévén 1948-tól nagyjából tízévente születnek újabb feldolgozások. Nem meglepő, hogy nincs közöttük két egyforma, láttatásmódjában mindegyikük egyedi. B. Szabó kiemelte, hogy a 21. századra Dumas története önálló életre kelt, a 2023-as legfrissebb feldolgozás már szinte nem is tekinthető könyvadaptációnak: a végeredmény lényegében egy politikai thriller.

A hagyományörző csoportok filmkészítés során játszott szerepét járta körül Igaz Levente *A hagyományörzők lehetőségei és szerepe a tudományos ismeretterjesztő produkciókban* című előadásában. A közönség az említett csoportokat új szemszögből, mint *történelmi újrajátszókat* ismerhette meg. Az előadásból megtudhatták, hogy a tege-rentúlon az újrajátszás (*reenactment*) módszere nagy múlttal rendelkezik. Jó példa erre az 1922-es *Nanook of the North (Nanuk, az eszkimó)* című dokumentumfilm, amelynek készítése során a közreműködő eszkimók nagyapáik módszereivel ölték le egy főkát.

Az előadó kifejtette, hogy Magyarországon az első újrajátszók néprajzi, illetve antropológiai területen jelentek meg az 1930-as években. Példaként Fábíán Gyula³ kísérleteit hozta fel, aki az 1960-as évektől kezdődően publikációiban dokumentálta a honfoglaló magyarság összetett merevszarvú reflexíjainak rekonstruálására tett kísérleteit.

Haramza Márk (Janus Pannonius Múzeum, Pécs) *A filmvászontól a rekonstrukcióig. A középkori nehézlovasság perspektívái* címmel járta körül az említett csapatnem megismeréséből származó tapasztalatok hasznosíthatóságának lehetőségeit. Nincs túl sok olyan mozgóképes alkotás, ahol a nehézlovasság helyesen lenne bemutatva, az előadó éppen ezért emelte ki és méltatta a *The King (V. Henrik)* című mozifilmet és a *Templars (Templomosok)* című sorozatot.

² A betyár életéről legutóbb 2009-ben készült egy nagyszabású koprodukciós film. A nyitójelenetben a még kuruc katonaként látható Juraj a társaival épp a *Csinom Palkó, csinom Jankó* című dalt éneklí.

³ A gödöllői Agrártudományi Egyetem (a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem elődje) egykori tanára.

A szakember kitért a hagyományörzés új, mára szinte sporttá váló ágazataira,⁴ melyben az egyéni és csoportos fegyveres küzdelem mellett a kopjatörés is feltámadni látszik. A műfajt itthon a Szent Mihály Lovasbandérium képviseli.

A szekció következő és egyben utolsó előadását Horváth Ciprián (MKI) tartotta *Tárgyi környezet, anyagi kultúra a honfoglalás korát bemutató ismeretterjesztő filmekben*: „*Lovakon, nyergekben*” és „*Az Árpádok felemelkedése*”. Azt a problémát járta körül, hogy elégséges számú vonatkozó forrás és leletanyag híján igen nehéz érzékeltetni a kora Árpád-kori hétköznapi életet akár egy rövid dokumentumfilmben is. Példának okáért máig nem került elő pajzslelet, sőt a honfoglalók jurtáinak sincs régészeti nyoma.

A konferencia harmadik szekcióját egy kerekasztal-beszélgetés követte a *Lovakon, nyergekben* című film készítőivel, úgy mint: Hajnal Ödön (Digitális Legendárium), Sudár Balázs (HUN-REN BTK Történettudományi Intézet) és Kiss Attila (Zengő Nyíl Történelmi Íjász Iskola és Kísérleti Régészeti Műhely). B. Szabó János moderálása mellett a felkért szakértők meséltek a film erényeiről, a forgatás nehézségeiről és a készülő folytatásról. A készítők elképzelése szerint a cselekmény mintegy 50 évet ugrana előre az időben (véltetően Taksony fejedelem uralkodásának időszakába – *megjegyzés tőlem: TD*). A cél egy kevésbé harcias miliő bemutatása lenne.

A konferencia előadásai a Magyarságkutató Intézet Facebook-oldalán a kerekasztal-beszélgetéssel együtt visszanezhetők.

⁴ A műfajnak létezik a maga „sportszövetsége” is International Medieval Combat Federation néven.